

BİLGE KRAL 100 YAŞINDA ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI VE İSLÂMCILIĞI

— FATMA DURAN —

Türkiye’de Aliya İzzetbegoviç (1925-2003) üzerine telif ve tercüme çalışmalar, ağırlıklı olarak düşünce verimleri, siyasi önderliği üzerinden şekillendi ve gelişti dense mübalağa edilmiş olmaz. Bu hüküm aynı zamanda İzzetbegoviç’in *İslâm Deklarasyonu*, *İslâmî Yeniden Doğuşun Meseleleri*, *Doğu Batı Arasında İslâm* kitapları ile diğer metinlerinin düşünce ve siyaset eksenli meseleler etrafında geliştiği manasına da gelecektir. İzzetbegoviç’in düşüncesine ve siyasetine özgünlüğünü veren ve bugün hâlâ çok değerli kılan yönü de esasen “çağdaş dünyaya damgasını vuran ideolojik çatışmalar içinde İslâm’ın yerini” (Erkilet, 2013: 37) anlama ve “asrın idraki”ne uygun bir İslâmî dil geliştirme teşebbüsünden kaynaklanır. “İslâm” ve “gerçek İslâm” düşüncesini çağdaş Müslümanların durumuyla karşılaştıran İzzetbegoviç nazarında Müslümanların durumunun kötürüm olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yoktur. İslâmcı düşünce geleneğinden beslenen ve Müslümanların karşı karşıya kaldığı problemleri bu düşünce zaviyesinden çözüm arayan İzzetbegoviç’in vefatından sonra, eserlerinin tercüme edilmeye başlandığı 1990’larla kıyaslanamayacak ölçüde fıkri içerikli yoğun metinlerin, kitapların yayımlanması da bununla bağlantılı olsa gerektir.

Düşünce tarihçileri açısından Aliya İzzetbegoviç’in “İslâmî uyanışı hedefleyen düşünce biçiminin” (2016a: 244) bütünlüklü bir

biçimde kavranması sürecinde tarihsel araştırmaların yanında şahitliklerin ve hatıraların ihtilaf doğuran boyutuna¹ rağmen büyük bir imkân teşkil ettiği ortadadır. Geçen yıl vefat eden Sudanlı Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif’in² İzzetbegoviç’i herkesçe bilinen siyasi ve mütefekkir kişiliğini genel malumatlardan farklı gelebilecek yönleriyle ele aldığı *Bilinmeyen Aliya* (2018)³ adlı eserinin önemli

- 1 Çünkü “Geçmiş, her zaman tartışmalı” olduğu için neyin/kimin geçmişe gönderme yapmaya yetkisinin olduğu noktasında hafıza, hatıra ve tarihsel araştırmalar arasında sonu gelmeyen bir rekabet vardır. Bunun sebebi, tarihin anılara her zaman güvenememesi fakat hafızanın daima hatırlama hakkını merkeze almasıdır. (Sarlio, 2012: 9).
- 2 Yazar Türkiye’de ekseriyetle Dr. Fatih Ali Hasaneyn olarak bilindiği için eserlerine atıf yapılırken bu yaygın kullanıma riayet edilecektir.
- 3 Kitabın mütercimi Ali Cançelik eserin adı ve mahiyeti hakkında şunları kaydetmektedir: “Fatih Hasaneyn Hoca’nın kitaba verdiği başlık ‘Bilinmeyen Yönleriyle Muhteşem Başkan Aliya’ şeklinde tercüme edilebilirdi. Ancak biz ‘Bilinmeyen Aliya’ şeklinde uygun gördük. Kitabı tercüme ederken Aliya’nın kendi eserlerine ve kendisi hakkında yazılanlara baktığımızda Aliya’nın başka yönleri ile karşılaştık. Bazıları Aliya’nın kendi yazdıklarından da farklılık arz ediyordu. Aliya’nın bu satırlarda okuduğumuz bazı yönleri herkesçe görülmeyen, genel bakış açılarından farklı gelebilecek yönleridir. Zira bu kitaptaki Aliya, Hasaneyn Hoca’nın gördüğü, hissettiği ve anladığı Aliya’dır. Hiçbiri yanlış ya da doğru diye kategorize edilemez. Şu var ki, Aliya kendi söyledikleri ve söyleyemedikleriyle Yüce Dost’una kavuştu. Onun hakkında yazılanlar onu kesin ve keskin sınırlara hapsedmesin düşüncesiyle kitabın adını bu şekilde belirledik.” (Hasaneyn, 2018: 12).

Bosna Hersek'te İslâmî şuurun uyandırılması bakımından önem taşıyan Fatih Ali Hasaneyn ile Aliya İzzetbegoviç görüşmesi İslâm'ın evrenselliği vurgulu ideolojik İslâm düşüncesinin Bosna Hersek'teki seyrinin takibi açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

bir kısmı bu yaklaşımın meyveleri olarak ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllarda Bosna'ya tıp öğrenimi görmek üzere giden Hasaneyn hem eski Yugoslavya'daki totaliter rejim döneminde hem de sonrasında İzzetbegoviç'in Arap dünyasında tanıtılmasında büyük gayret sarf etmiş önemli bir kişiliktir.⁴ Nitekim Faslı Ebu Zeyd el-Mukrî el-İdrîsî bu bağlamda çok önemli bir olaya dikkat çeker, Aliya İzzetbegoviç ve dava arkadaşlarının düşüncelerini bütün açıklığı ile ortaya koyan ve daha sonra *İslâm Deklarasyonu* kitabına dönüşecek beyannamenin 1967 tarihli Arapça tercümesinin Hasaneyn tarafından yapıldığını hususen hatırlatma gereği duyar. (2016: 596-597). Hasaneyn bununla yetinmemiş, savaş esnasında Bosna Hersek'te bulunmak suretiyle gıda ve ilaç yardımlarıyla bizzat ilgilenerek Bosna direnişinin büyük destekçisi olmuştur. (Yenigün, 2016: 610). Onun, Bosna Hersek'in bağımsızlığını kazanmasının ardından İzzetbegoviç tarafından danışman olarak görevlendirilmesi ve yurt içinde ve dışında birçok programa birlikte katılmaları şaşırtıcı değildir.

Aliya İzzetbegoviç ile yakın dostluk bağlarına sahip olan Fatih Ali Hasaneyn'in Aliya konulu eserinin ana meselesinin İzzetbegoviç'in düşünce dünyası ile siyasi mücadelesi etrafında teşekkül ettiğinde şüphe yok. Aksiyoner yazarın Balkanlar ve Bosna Hersek odaklı hafıza kayıtlarını, Doğu Avrupa'daki Müslümanların problemlerini anlattığı *Drina Köprüsü* (2016a) adlı eserinin yanında *Foça'ya Giden Yol* (2016b), *Şeytan Adası Belene* (2016c) kitaplarında okumak mümkündür. Balkanlar ve Türkler üzerine

çok kafa yormakla kalmayıp Bosna Savaşı'na bizzat katılan yazarın *Drina Köprüsü* adını taşıyan hatıralarını "Bosna Hersek Devleti'ni kurduğumuz muhterem büyüğüm" dediği İzzetbegoviç'e ve "Doğu Avrupa'daki İslâmî hareket şehitlerinin" ruhuna ithaf etmesi dikkat çekmektedir. (2016a: 11). Hâl böyle olunca onun hafızasındaki Bosna'yı anlama sürecinde İzzetbegoviç'in merkezî bir yer tuttuğunu söylemekte bir beis yoktur. Bu düşünceden hareketle makalede Hasaneyn'in İzzetbegoviç'i nasıl anlattığı başka bir ifadeyle "Aliya tasavvuru"⁵ ve bununla bağlantılı olarak tercümelerle anlam kazanan İslâmcılık odaklı kültürel hafızanın zamanın ruhuna uygun düşecek şekilde 1960'ların ortalarından itibaren Bosna Hersek'e intikali dolayısıyla İzzetbegoviç düşüncesine tesiri ele alınıp değerlendirilmektedir. Bu çerçevede öncelikle Hasaneyn'in hayatı, Bosna serencamı ve İzzetbegoviç'le tanışması özel bir anlam kazanmaktadır.

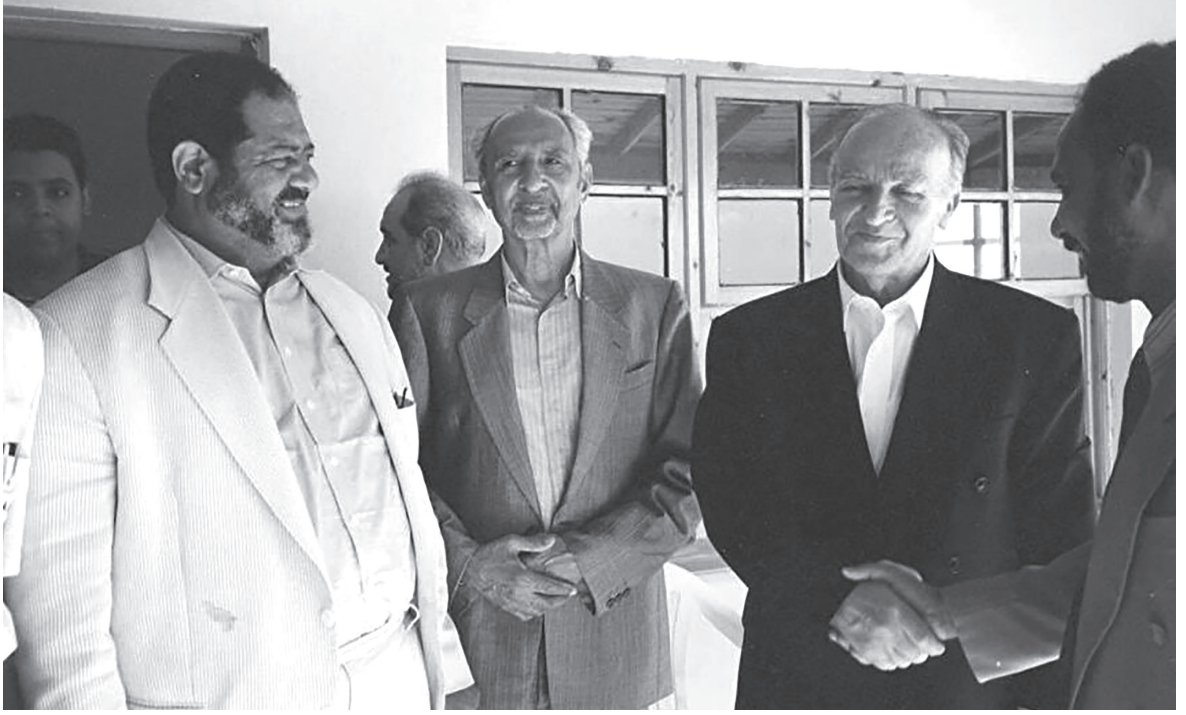
KISA HAYAT HİKÂYESİ VE ALİYA İZZETBEGOVİÇ'LE TANIŞMASI

Hayatı mücadele ile geçen Fatih Ali Hasaneyn, 1946 yılında Sudan'ın Sinnar eyaletinin Karakoç şehrinde dünyaya gelmiştir. Temel eğitimi ile ortaöğrenimini ülkesinde bitirdikten sonra yetenekli öğrenciler arasında yer alması hasebiyle devlet bursu sınavıyla kazandığı Belgrad Üniversitesi Tıp Fakültesinde okumuştur. Daha sonra iç hastalıkları üzerine ihtisasını da Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesinde ikmal etmiştir. Gençliğinden itibaren İhvân-ı Müslimîn (Müslüman Kardeşler) hareketi ile tanışan Hasaneyn'in okuma kültürü de bu doğrultuda şekillenmiştir.

Bosna'ya olan vefa borcunu çeşitli çalışmalarıyla ödemeye çalışan Fatih Ali Hasaneyn genelde Balkan daha özelde ise Bosna odaklı birtakım kurumların teşekkülünde önemli bir rol üstlenmiştir. Doğu Avrupa İslâm Konseyi, Doğu Avrupa Müslüman Öğrenciler Birliği, Bosna'da Bihac Bölgesi Yüksekokulu, İstanbul'da Gazi Ali İzzet Bey Okulu ve Viyana merkezli bulunan Üçüncü Dünya Yardım Teşkilatı bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca Arnavutluk ve Kosova'da İslâm'ın var olma mücadelesini desteklemiş, Boşnakça,

4 Buna karşın Aliya İzzetbegoviç'in vefatından sonra Arap basınında çıkan yazılar son derece sınırlı kalmıştır. Bk. Rahim Er, "Ölümünün Ardından Arap Basınında Aliya İzzetbegoviç", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 561-571.

5 Makalede kronolojik akışa büyük ölçüde bağlı kalındığı için Fatih Ali Hasaneyn'nin "Aliya tasavvuru" esas itibarıyla metnin son kısmında ele alınacaktır.

Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif (sol başta) Aliya İzzetbegoviç ile beraber.

Arnavutça, Bulgarca, Çekçe, Romence, Macarca gibi Doğu Avrupa dillerinde Kur'an-ı Kerim meallerinin neşredilmesini sağlamıştır. (Hasaneyn, 2018: 214-221). Birçok kişinin şahitlik ettiği üzere bilhassa Üçüncü Dünya Yardım Teşkilatı bağımsız Bosna Hersek Devleti'nin vücut bulmasında ciddi katkılar sunmuştur. Gerçekten de çalışmalarını ve hatıralarını incelediğimizde söyle demekten kendimizi alamayız: Bütün bunlar yaşanmış mı? Bu bağlamda, Bosna Hersek'in kurucu devlet başkanı Aliya İzzetbegoviç'in Hasaneyn'e, ülkesindeki çalışmalarından ötürü şunları söylediği aktarılmaktadır: "Hiç şüphe yok ki Allah bize Bosna'da bu görevi üstlenmeyi yazdı. Bizi hapse attılar, meşhur olduk ve Bosna Hersek'te Müslümanların lideri hâline geldik. Sen buraya eğitim için geldin, bizimle tanıştın. Senin sayende Arap ve İslâm âlemiyle, özellikle İslâm davetçileriyle aramızdaki ilişkiler başladı. Sonra bir başka sefer döndüğümde bizim hakkımızda dediklerinin ve bizim için yaptıklarının güvenilir olduğunu gördük. Çünkü onlar, seni ilk önce denediler ve sana itimat ettiler. Sonra senin için mücahitlerden kardeşler geldi. İşte böylece başarının ilk adımları oluştu. Allah bundan sonra işi hayırla tamamladı." (2016a: s. 124).

Fatih Ali Hasaneyn, 1964'ten itibaren eski Yugoslavya'da geçirdiği öğrencilik yıllarında İslâm dünyasında yankı uyandıran mütefekkirlerin eserlerini merkeze alarak "İslâmî çalışmalarını yapılandırmaya matuf çeşitli irtibatlar

kurmaya başlamıştır. Müslüman Kardeşler⁶ mensubu bir genç olarak Müslüman nüfusun yoğunluğunun hissedildiği Bosna Hersek, Makedonya, Kosova ve Sancak bölgelerinde çeşitli etkinliklere katılmış, bu doğrultuda raporlar hazırlamıştır. Bosna Hersek'in dolayısıyla Saraybosna'nın "inkârcılık ve komünizme" karşı gıpta edilecek bir karşı koyuş sergilediğini vurgulayan Hasaneyn, bir müddet sonra kökleri İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar uzanan ve tümüyle ülke içi dinamikler ve arayışlarla şekillenen Mladi Müslümani (Genç Müslümanlar) Teşkilatı mensuplarıyla tanışmıştır.⁷ Nihayet hakkında güzel sözler işittiği Aliya İzzetbegoviç ile 15 Temmuz 1965 tarihinde aslı bir Türk hamamı olan Hamam Bar'da yüz yüze görüşme imkânı bulmuştur. Kendisi Aliya ile tanışmalarını ve mahiyetini çeşitli eserlerinde ve söyleşilerinde bazen detaylı bazen de genel hatlarıyla anlatır. (Hasaneyn, 2016a: 63-65, Balcı, 2016: s. 612). Bu bağlamda pek çok mevzuya dair mühim bilgiler ve işaretler içeren bu görüşmeyle ilgili birkaç paragraflık iktibasta bulunabiliriz: "Aliya ile ilk buluşmamız Saraybosna'da Hamam

6 Hasan Çengic, Müslüman Kardeşler ile Mladi Müslümani arasında doğrudan bir bağlantı bulunmasa da benzer tutumlara sahip iki hareketin mensuplarının kaynaşmasının kolaylığını ana hatlarıyla anlatır. (Ademi & Orçan, 2016: 24)

7 Fatih Ali Hasaneyn İkinci Dünya Savaşı sırasında Mladi Müslümani Teşkilatının çalışmalarına ev sahipliği yapan Doğu Bosna bölgesinin tarihi serencamına dair son derece önemli değerlendirmeler yapmıştır. (2016a: 112-113, 222-224).

Bar'da gerçekleşti. Faaliyetlerine yapmak istediğimiz yardım ve iş birliği planlarımızı anlattım. Ancak yapılacak çalışmalar için çok önemli bir şartımız vardı; o da çalışmaları teşkilat olarak yapmaktı. Bizim için Aliya'nın teşkilatındaki liderleri ve üyeleri bilmemiz önemli değildi. Ama teşkilat olarak çalışmak şarttı.” (Hasaneyn, 2018: 40). “Görüşmemizde ortak çalışma yapmamız için isteklerimi ve şartlarımı anlattım. Benden yaklaşık 20 yaş büyüktü. Bir şirkette hukuk müşaviriydi ve Genç Müslümanlar Cemiyeti (Mladi Müslümani) kurucularındandı. Hapse girmiş çıkmış, İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamıştı. Bense bir öğrenciydim. Kendime şaşırıp kalıyorum şimdi! Nasıl oldu da her konuda benden kat be kat ileri olan, o kadar tecrübeli bir mücadele ve fikir adamına şart koşabiliyordum.” (Hasaneyn, 2018: 148).

“Aliya'dan önce diğer İslâmî gruplarla da görüşmüştük. Onlara diğer yabancı öğrenciler gibi olduğumuzu ancak kendi başımıza bir oluşum başlattığımızı, kendi irademizle hareket ettiğimizi, programlarımızın olduğunu; çalışmalarımızın üstünde çok önemli bir iş olmadığını anlattım. İlk gruptan son gruba kadar da kurumsal çalışma şartımızı ilettilim. Bunu sadece Aliya ve teşkilatı kabul etti.

Aliya ve teşkilatının attığı bu adımdan sonra Genç Müslümanlar Cemiyeti için yeni bir dönem başladı. İlk yapılan iş dernek yönetmeliğini ve esaslarını teşkil etmek oldu. Bu, yeni derneğin çalışma programını genel hatlarıyla çıkaran kolektif bir işti. Yönetmelik, İslâmî bir beyanla isimlendirildi.” (Hasaneyn, 2018: 40-41).

“Özgürlüğün kendiliğinin ve öngörüleemeyenin tezahürü” olarak değerlendirebileceğimiz bu görüşme, çağdaş İslâm düşüncesi bakımından kritik bir işleve sahiptir. Aliya İzzetbegoviç'in yanı sıra Munir Gavrankapetanoviç, Niyazi Şukriç, Hüseyin Cozo, İsmet Kasumagiç, Salih ve Ömer Behmen gibi yeni dava arkadaşları edinen Fatih Ali Hasaneyn, Bosna'yı ve buradaki İslâmî mücadeleyi daha yakından tanıma fırsatı yakaladı. Sonraki görüşmenin ardından İzzetbegoviç ve arkadaşları, Hasaneyn ve yanındakilerden ne istediklerini belirterek çalışma usulünü ve iletişim yöntemini belirleyeceklerdir. (Hasaneyn, 2016a: 63-65). Çok büyük bir çabayla gerçekleşen görüşmeler aynı zamanda Genç Müslüman-

lar ile diğer İslâmî teşkilatlar arasında görüş alışverişini de hızlandırmak suretiyle Karl Marx'ın *Komünist Manifesto* adlı eserine cevap niteliği taşıyan “Müslümanların İslâmlaşması” vurgulu *İslâm Deklarasyonu* adlı manifesto-nun somutlaşmasını akabinde de de makaleler şeklinde *Takvim* dergisinde neşrini beraberinde getirdi. (Hasaneyn, 2018: 41, 54). Bilindiği üzere manifesto niteliğindeki eserler hem reddiye hem de çıkış yolu sunmak gibi ikili bir işlevi aynı zamanda yerine getirirler. (Özyurt, 2016: 196). Sosyalist dünya görüşünün gölgesi altında kaleme aldığı yazılarının net söylem ve açıklamalarıyla öne çıkmasını (El-Messiri, 2010: 290) da bununla izah edebiliriz. Müslümanların aidiyet duygusu odaklı izzetini korumaya matuf fakat aynı zamanda Müslümanların yaşadığı dünyanın esaslı bir tenkidini içeren *İslâm Deklarasyonu* eserinin dönüşüm sürecindeki İslâm dünyasındaki diğer eserlerle birlikte değerlendirilmesi gerekliliği gündeme gelmektedir. Çünkü İzzetbegoviç, İslâm dünyasının kurtuluşu için birtakım tespitlerde bulunmakta ve bir hayat tarzı olarak İslâm'ı teklif etmektedir.

İSLÂMÎ İÇERİKLİ KİTAPLARIN TERCÜME SÜRECİ

Aliya İzzetbegoviç'in siyasi mücadelesini, nerede, ne zaman, ne söyleyip yaptığını, biyografisindeki en dikkat çekici hususları genel hatlarıyla biliyoruz. Erdemle bezeli kişilik özelliklerini, Balkanlar'da Soğuk Savaş yıllarında sosyalist bir siyasi düzen içinde şekillenen İslâmcılığının farklılığını anlatan onlarca metin yazıldı fakat onun karakterinin sağlamlığının tesadüfi olmadığı, düşüncelerinin İslâmî hareketin entelektüel kökleriyle bağlantısını kuranlar ise daima sınırlı kaldı. İzzetbegoviç'in eserlerine odaklanan Enes Kariç'in onun özellikle İslâmî siyasi felsefe konusundaki yaklaşımlarının Avrupa'dan Hindistan'a, Fas'tan Mısır'a uzanan düşünce ekollerine ve devrimci modern İslâmî eserlere vâkıf olduğunu yazması entelektüelin dünyaya açıklığını göstermesi açısından dikkate değer olmalıdır: “İzzetbegoviç Arapça bilmiyordu, o yüzden Mısır ve diğer Arap ülkelerindeki düşünce ekollerinin devrimci ve modern düşüncelerini İngilizce ve Fransızcadaki kaynaklardan alıyordu; aynı zamanda Arap, Türk, Hindu-Pakistani çağdaş İslâmiyet akımlarının düşüncelerini de bu diller vasıtasıyla

la kavramaktaydı. Bunun yanı sıra sözü edilen İslâmî literatürü Türkçe, Almanca ve Arapçadan yapılmış çevirilerden takip etmekteydi.” (Kariç, 2016: 737).

Bosna Hersek'te İslâmî şuurun uyandırılması bakımından önem taşıyan Fatih Ali Hasaneyn ile Aliya İzzetbegoviç görüşmesi İslâm'ın evrenselliliği vurgulu ideolojik İslâm düşüncesinin Bosna Hersek'teki seyrinin takibi açısından da ayrıca önem taşımaktadır. Bilindiği gibi katılan herkeste memnuniyet uyandıran bu görüşme, Saraybosna'da müşterek bir çalışma yapmak için yeni bir yapılanmanın hayata geçirilmesiyle neticelenir. Hasaneyn bu süreçte İzzetbegoviç'in, Bosna için maddi yardım talep etmek yerine İslâmî şuur kazandıracak bazı eserlerin temin edilip gençlere ulaştırılmasını istediğini kaydeder. Zira dönemin Balkan ülkelerinde ilmihal kitapları bulunmakla birlikte Müslümanlara İslâmî bir perspektif verecek, onları bilinçlendirecek yayınlar yoktur. (Cançelik, 2020: 41). İslâm'ın hakikatini ele alan kitaplarıyla küresel ölçekte çığır açarak çağdaş Müslüman zihinleri ideolojik bakımdan şekillendiren Muhammed Hamidullah, Muhammed Kutub ve Seyyid Kutub gibi isimlerin çeşitli eserlerinin Boşnakçaya tercümesi gündeme gelir. Aslında bunlar inanç, düşünce ve pratik bakımından İslâmî varoluşun bir “üçüncü yol” (Akın, 2014: 168) olarak varlık kazanmasından ayrı düşünülemez. Yapılan görüşmelerin ardından kapsayıcı mahiyette, fikrî içeriğe sahip on kitap üzerinde mutabık kalınır. Kitap tercümelerinin İslâmî dönüşüm ve oluşum için öneminin farkında olan Hasaneyn, dönemin genel İslâmcı gelişim dinamiğini gözler önüne seren listenin şu kitaplarla (2018: 67) somutluk kazandığını yazmaktadır: *İslâm'a Giriş* (Muhammed Hamidullah), *Din Budur* (Seyyid Kutub), *İstikbal İslâm'ındır* (Seyyid Kutub), *İslâm Etrafındaki Şüpheler* (Muhammed Kutub), *İman Kıssası* (Nedim el-Cesir), *Kırk Hadis* (İmam Nevevî), *Riyâzu's-Sâlihîn* (İmam Nevevî), *Helal ve Haramlar* (Yusuf el-Karadâvî), *Yoldaki İşaretler* (Seyyid Kutub), *Ateist Arkadaşımın Yolculuk* (Mustafa Mahmud).⁸ Böylece Mladi Müslümani üyelerinin hiçbir örgütsel

bağları bulunmayan fakat yöntem açısından benzedikleri İhvân-ı Müslimîn'in dünyasını şekillendiren bazı temel eserlerden haberdar olma süreci başlamış olur. Esasında bu eserlerin önemli bir kısmı İzzetbegoviç'in 1980'lerde yazdığı *Doğu Batı Arasında İslâm* kitabının “İslâm'ı bugünkü neslin konuştuğu ve anladığı dile tercüme teşebbüsü”nün (2015: 26) daha da önemlisi İslâm'ı diğer dinlerden ve dünya görüşlerinden ayıran yaklaşımının beslendiği manifesto mahiyetindeki bazı kaynakları gözler önüne sermektedir.

Listedeki kitapların kimler tarafından tercüme edildiğini ve nasıl yayımlandığını detaylı bir şekilde anlatan Hasaneyn, önce Muhammed Hamidullah'ın İslâm'ın erkân ve temel amaçlarını anlatan *İslâm'a Giriş* kitabının bizzat Aliya İzzetbegoviç tarafından 1980'lerde İngilizceden Boşnakçaya çevrildiğini kaydetmektedir. Bu eserin tercih edilmesindeki kilit nokta, eserin dönemin komünist rejimine karşı açık bir meydan okuma içermemesi olmuştur. Kitabın Meşihâtü'l-İslâm'ın Saraybosna'da haftalık olarak çıkardığı *İslâmî Diriliş* (Bu'su el-İslâmî) adlı gazetede yayımlandığını hatırlatan Hasaneyn'e göre eserin yayımlanması büyük bir İslâmî uyanışa yol açmıştır. (2018: 68). El yazısıyla hazırlanıp çoğaltılan kitaplar, bazı şehirlere ve okullardaki gençlere dağıtılmaktaydı. Büyük bir dikkat ve heyecanla okunan eserler gerçek imanın yerleşmesi hususunda çok büyük bir etki meydana getiriyordu. Tercüme edilip dağıtılan bu kitapların etkisine kendi gözleriyle şahit olan Hasaneyn, Meşihâtü'l-İslâm'ın yerine getirmediği İslâmî tedrisat boşluğunu pek hacimli olmayan bu eserlerin doldurduğu kanaatindedir.

Tercüme edildikten sonra elle dağıtılan Muhammed Kutub'un *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler* adlı kitabı da gençler arasında büyük bir tesir doğurur. Daha önce sadece yaşlıların gittiği camilerde gençlerin sayısının günden güne artması bununla bağlantılıdır. (Hasaneyn, 2016a: 68). Aslında bu durum Aliya İzzetbegoviç'in, İslâm düşüncesinin ezeli ve ebedî vasfını somutlaştırabilmek için her zaman yeni araçlar bulması gerektiği yönündeki yaklaşımını doğrulamaktadır. İzzetbegoviç, Hasaneyn'e 1973 yılının başlarında Seyyid Kutub'un *Din Budur* ile *İstikbal İslâm'ındır* adlı kitapların tercüme-

8 Yazar Drina Köprüsü'nde Mustafa Mahmud'un *Ateist Arkadaşımın Yolculuk* adlı kitabın yerine Mustafa Sibaî'den *Peygamberimiz'in Hayatından Seçmeler* adlı eseri zikretmektedir. (2016a: 67).

sinin tamamlandığını haber vermekle kalmaz, bunların basılmasının Bosna Hersek'teki İslâmî uyanışa büyük bir katkı sunacağını da vurgular. (Hasaneyn, 2018: 71). Listedeki diğer eserlerle çeşitlendirilebilecek olan bu husus göstermektedir ki, İzzetbegoviç'in çağdaş İslâm düşüncesi ile irtibatı Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza gibi ilk dönemin sembol isimleriyle sınırlı değildir. (Kariç, 2016: 737). Onun İslâmî siyasi dünya görüşü Mevdudi, Seyyid Kutub, Hasan el-Benna, Muhammed Esed ve Fazlur Rahman'ın kitaplarının farklı bir tarzda okunmasıyla şekillenmiştir. (Öçal & Mirzai, 2016: 571-572; İzzetbegoviç, 2016b: 542-543). Burada sadece *Doğu Batı Arasında İslâm* kitabındaki Seyyid Kutub merkezli bir iktibasta bulunmakla iktifa edeceğiz. Birlikte okuyalım: "İslâm'ın iki temel akidesi olan 'Allahu Ekber' ve 'Lâ İlâhe İllallah' aynı zamanda İslâm'ın en inkılapçı birer parolasıdır. Seyyid Kutub bunların, ulûhiyete ait hususları kendisine mal eden dünyevi iktidara karşı bir ihtilâl teşkil ettiğine ve 'ruhaniler, kabile reisleri, prensler ve yüksek mevkilerde bulunanlardan bütün iktidarı alıp onun yalnız Allah'a ait olduğunu ilan etmek demek olduğuna haklı olarak işaret etmektedir. Bu yüzden Seyyid Kutub diyor ki, 'Lâ İlâhe İllallah' akidesi her devrin iktidar sahiplerinin her zaman en fazla nefret ettikleri bir çağrıdır." (İzzetbegoviç, 2015: 258-259).

Ne var ki tüm bunların Türkiye'de gereği gibi tartışıldığına dair elimizde çok fazla kanıt bulunmamaktadır. Bununla ilgili vurgulanması gerekli olan bir başka husus şudur: Düşünce dünyası komünizm ve faşizm ideolojilerine karşı duyduğu "derin nefretle" (İzzetbegoviç, 2016: 245) şekillenen bir mütefekkir için bu çok tabii bir durumdur.

İslâm'ın hakiki çehresini anlatan eserlerin tercüme süreçlerini ve basımını detaylarıyla anlatan Fatih Ali Hasaneyn, listesini verdiği kitapların Bosna Hersek'te yeni bir tefekkürün kapısını açtığı ve İslâmî çalışmalara yeni bir ortam hazırladığı kanaatindedir. (2018: 68-87). Bin bir zahmetle neşredilen bu kitaplar bir görüşe göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1912'deki Balkan Savaşları'nın akabinde Bosna-Hersek'ten çekilmesinden sonra basılan ilk kitaplardır. (Cançelik, 2020: 47). Dolayısıyla Bosna Hersek'te daha sonraki İslâmî şuur

Fatih Ali Hasaneyn ve Recep Tayyip Erdoğan
Doğu Avrupa Konferansı'nda 1998.

büyük ölçüde bahsedilen kitapların okunup tartışılması üzerine bina edilmiştir. İslâm'a dönüşü hızlandıran ve derinlik kazandıran tüm bu girişimlerin başlangıç tarihinin bir kırılmaya, bir devri kapatıp ötekini açan bir momentumla işaret eden 1960'ların ortalarına rastlaması ise oldukça manidardır. Çünkü bu etkiyi yalnızca Bosna Hersek'le sınırlı tutmak mümkün değildir. 1960'lı yılların başından itibaren Türkiye'de de İslâmî şuur için en önemli araçların başında geniş tercüme hareketi gelmektedir. Hasaneyn, İslâmî içerikli çevirilerin Bosna Hersek'teki genel serencamını aktarmayı şöyle sürdürmektedir: "Ben ve benimle beraber olanlar, İhvân-ı Müslimîn'in izindeydik. Mladi Müslümanı'nın çoğu İhvân'ın liderlerini okuyorlardı. Hasan el-Benna, Seyyid Kutub, Muhammed Kutub, Dr. Hasan et-Turâbî, Dr. Said Ramazan, Mısırlı Dr. Ahmed Assâl, Pakistanlı Hurşid Ahmed (Londra'daydı, Cemaati İslâmî sorumlusu), Ebu'l-a'lâ el-Mevdûdî, Ebu'l-Hasan en-Nedvî ve İngilizce yayımlanan Impact dergisi yazarı Farukî bahsettiğim şahsiyetlerdendi. Hatırladığım kadarıyla bunlar, altmışların ortalarında idi." (Hasaneyn, 2018: 45)

Fatih Ali Hasaneyn'in verdiği bilgilerden hareketle Aliya İzzetbegoviç'in İhvân-ı Müslimîn, Cemaati İslâmî gibi hareketleri ve onlarla irtibatlı düşünürleri 1960'lı yıllarda bildiğini ve takip ettiğini, bununla yetinmeyip diğer müte-

fekirlerin eserlerini de okuduğunu söylemek mümkündür. Kitapları okunduğunda görüleceği üzere İzzetbegoviç'in din anlayışı daha çok İslâmcı kültürün kendine mahsus konuları ve kavramları temelinde şekillenmiştir. Onun gündemindeki temel soru üçüncü bir yolun nasıl inşa edileceğidir. Hiç kuşkusuz bunun da İslâm dinini benimseyenlerin içine düştükleri bedbin durumdan kurtulmalarıyla sağlanabileceği sonucuna ulaşmak hiç de zor değildir. Yenilenmeyi ve uyanışı gerektiren bu çaba okuma ve anlama temelli bir fikrî yenilenmeyi gündemine almaktadır. İzzetbegoviç'in düşünce, tutum ve davranışlarına yön veren veya onun anlayış ve anlamlandırmasının genel atfı çerçevesini oluşturan dünya görüşünde, İslâmî içeriği yukarıda adı anılan düşünürlerle sınırlandırılmayacak isimlerin yazdıklarının ayrıcalıklı bir yerinin bulunduğu vurgulanmalıdır. Bu bakımdan Hasaneyn'in Aliya odaklı kitabının Türkçesi için seçilen *Bilinmeyen Aliya* adı, eserin bütün çatı ve çerçevesi düşünüldüğünde son derece isabetli olmuştur. Gerçekten bu isimlendirme, İzzetbegoviç'in İslâmcı mütefekkir ve eserleriyle münasebetini ele verecek ima ve işaretlerle doludur. Şimdi tüm bunlarla bağlantılı olarak şekillenen kavrayış tarzını mercek altına alabiliriz.

ALİYA TASAVVURUNUN ANA ÇİZGİLERİ

Kişiler ve toplumlar üzerinde sürekli yahut belirli zamanlarda etkili olmuş entelektüellere daha bir ihtimam göstermek, onların diline, hissiyatına ve düşüncelerine dikkatle eğilmek düşünce tarihinin müstağni kalamayacağı hususlardandır. Bosna Hersek'in siyasi, fikrî önderi Aliya İzzetbegoviç'i on dokuz yaşında tanıyan Fatih Ali Hasaneyn onu tüm özellikleriyle açıklayıp çerçeveleme hususunda büyük bir emek sarf etmiştir. Geçmiş insanların ahlaki ve siyasi dersler alabileceği engin bir tecrübe hazinesi gibi gören Hasaneyn'in İzzetbegoviç'i fikirleri, gayesi, planları ve mücadelesiyle her şeyden önce bir *yol gösterici* olarak konumlandığını söylemek mümkündür. Yakından tanıma ve gözlemlene imkânı elde ettiği İzzetbegoviç onun nazarında bir mütefekkir kimliğiyle öne çıkmakta, hâliyle de altı çizilen karakteristik vasıflar bu doğrultuda "ileri görüşlü, eğitilmiş, kültürlü ve okuyan" olmaktadır.

(Balcı, 2016:611). Bu doğrultuda bütünlüklü bir entelektüel resmi çizen Hasaneyn, özellikle onun cesaretine, güçlü sesine, sadakatine, saygılı ve nezaketli kişiliğiyle liderliğine odaklanır. İzzetbegoviç'in çağdaş yorumcularından biri olarak Hasaneyn'in onun hakkındaki soruları cevapladığı röportajında anlattıkları zikredilmeye değerdir: "Şöyle diyebilirim ki Avrupa'daki, Amerika'daki, Arap-İslâm Âlemindeki bütün şairleri, hikâyecileri, yazarları, felsefecileri okumuştur. Aliya İzzetbegoviç cesur bir adamdı aynı zamanda da danışmayı ve bunları uygulamayı severdi ve sonuçlarını da kabul ederdi. (...) İzzetbegoviç kardeşimle görüşmemizden sonra birçok değişim oldu. İlk önce; kişiliğim değişti, bana daha da saygılı ve nezaketli olmayı öğretti. Maneviyatımızı arttırdı. (...) İzzetbegoviç korkusuz, cesur bir adamdı. Felaketlere, kasırgalara aldırılmazdı, onun en büyük silahı sabrı ve bilgeliğiydi. (...) İzzetbegoviç büyük bir liderdi. (...) Gerçekten kendisi çok kültürlü bir insandı. (...) Ayrıca çok ileri görüşlü ve sadıktı, adaletliydi; aynı zamanda çok hassas ve incediydi." (Balcı, 2016: 611-616).

Aliya İzzetbegoviç hakkında hem güçlü bir imgelem oluşturan hem de bunları hatıralarıyla bezeyen Fatih Ali Hasaneyn, dostunun ahirete irtihalinin üzerinden ancak on yıl geçtikten sonra dostu hakkında kaleme aldığı müstakil kitabında da benzer tespitlere yer verir. Böylelikle onun entelektüel dünyasını anlamak, fikrî yol haritasını çıkarmak üzere yola çıktığını daha da belirginleştirmiştir. Şimdi şu pasajlara bir göz atalım: "Kıymetli Aliya, çok cesur biriydi. Zorlu şartlara ve tehlikelere meydan okurdu. Haklı olduğu zaman kınayanların kınamasından korkmazdı. (...) Aliya, mümin, müslüman, âlim, lider, öncü, mütefekkir ve siyasetçiydi. Kendisinde bütün güzel hasletleri toplamıştı. (...) Başkan Aliya, çok ince ruhlu ve şeffaf bir insandı. Çok saf ve sağlam sözlerden hoşlanırdı. (...)" (Hasaneyn, 2018: 18-27). "Muhterem büyüğüm Aliya, yaptığı işlerde çok hassastı. İster ülke içinde ister ülke dışında yaşadıkları her şeyi kayıt altına almaya çalışırdı. Çeşitli kitapları mütalaa etmeye çok çaba gösterir ve o kitaplardaki meseleleri çözümlemeye çalışırdı. Bize de önemli kitapları okumamızı tavsiye ederdi." (Hasaneyn, 2018: 52)

Görüldüğü gibi Aliya İzzetbegoviç'in içinde bulunduğu toplumsal, kültürel ve siyasi ortamdan hareketle oluşturulan bu ufuk açıcı tasavvur, hayatı iman, ahlak ve özgürlük çizgisinde anlam kazanan entelektüel hakkındaki kadirşinas şahitlikten, mukayese ve muhakemeden beslenmiştir.

NETİCE-İ KELAM

Aliya İzzetbegoviç'i bir dost, bir hoca, bir mürebbi kabul eden Fatih Ali Hasaneyn "kıymetli büyüğüm Aliya hakkında yazmak benim için zor işlerdendir." der ve şöyle devam eder: "1965'ten beri tanırım ve o günden 2003'e kadar da irtibatımız hiç kesilmedi." (2018: 147). Hiç kuşkusuz onun zor bir vazifeyi üstlenerek kaleme aldığı *Bilinmeyen Aliya* kitabında İzzetbegoviç'i nasıl yansıttığını kavrayabilmek için, yalnızca söz konusu esere değil, aralarında *Drina Köprüsü* ve *Foça'ya Giden Yol*'un da bulunduğu diğer metinlerine de yakından bakmak gerekecektir. Zira Hasaneyn, Bosna Hersek özelinde çağdaş Batı dünyasının yaşadığı çelişiklere dikkat çektiği için, düşünce ve mücadelesiyle müstesna bir örneklik sergileyen İzzetbegoviç'in farklılığının altını çizerken onun yaşadığı coğrafyadaki çok boyutlu gelişmeleri de hatırladıklarıyla tahlil etmesi boyutuyla da dikkat çekicidir.

Mütefekkir siyasetçinin hayatına ve eserlerine kayıtsız kalmayan Hasaneyn'in sadece Bosnalı Müslümanların değil çağdaş İslâm düşüncesinin de yüz akı Aliya İzzetbegoviç'i yeniden ve farklı bir nazarla anla(t)maya çalıştığı son derece açıktır. Geçmişin ne kadar netameli olduğunun ayırdına vararak İzzetbegoviç'in İslâmî uyanışın önemli simalarından yaptığı tercümeleri da işin içine katması oldukça değerlidir. Ancak bunların Bosna Hersekli entelektüeller üzerindeki etkisi daha geniş bir araştırmayı gerektirir. Hatırlatma ve hafıza oluşturma sürecinin aktif bir öznesi olan Hasaneyn'in yazdıkları, İzzetbegoviç'in düşünce dünyasını ve siyasi mücadelesi ile sınırlandırılması mümkün olmayan hareket tarzını daha iyi kavramaya katkı sunacak anekdotlarla zenginleştirilmiştir. Hasaneyn tecrübelerini ve şahitliğini aktardığı bir hafıza yaratarak, hafızasızlıktan doğan kara deliğin büyüyerek geleceği içine alması veya yutmasının başka bir ifadeyle zamanaşımından doğa-

cak unutmanın önüne geçmek adına kıymetli bir adım atmıştır. Toparlamak gerekirse onun yazdıkları İzzetbegoviç'in kitaplarının yanı sıra son yıllarda daha da çeşitlenip zenginlik kazanan diğer şahitliklerle birlikte ince eleyip sık dokuyarak değerlendirilmesi, muhtemelen yeteri kadar bilmediğimiz İslâm dünyasındaki etkileşimlerin izinin daha sağlıklı bir biçimde takibini mümkün kılacak potansiyeldedir.

KAYNAKÇA

- Abdulahab El-Messiri, *Hamburger Medeniyeti*, ed. Turan Kışlakçı, Mana Yayınları, İstanbul, 2010.
- Alev Erkilet, "İslâmcı Bir Dilin ve Hareketin Zemini Olarak Aliya'nın Düşüncesi", *Doğu Batı Arasında İslâm Birliği İdeali*, (Sempozyum Bildirileri Kitabı), İLEM, İstanbul, 2013, s. 35-40.
- Ali Cançelik, "Aliya İzzetbegoviç ve Fatih Ali Hasaneyn'in Balkanlarda Gerçekleştirdiği İslâmî Eserlerin Tercümeleri, Gizli Dağıtımı ve Etkileri", içinde *Balkanlar ve İslâm-Balkanlı Âlimler, Mütefekkirler ve Eserleri*, cilt: 3, ed. Abdullah Taha İmamoglu vd. Ensar Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 37-49.
- Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.
- Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun & Rıfat Ahmetoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016a.
- Aliya, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet & Ahmet Demirkan & Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016b.
- Beatriz Sarlo, *Geçmiş Zaman Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Zamanı Üzerine Bir Tartışma*, çev. Peral Bayaz Charum & Deniz Ekinci, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Cevat Özyurt, "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslâm Yorumu", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 195-228.
- Ebu Zeyd el-Mukrî el-İdrisî, "Mağrib'den Maşrik'a Aliya İzzetbegoviç", çev. Abdullah Ballı, *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 596-609.
- Elvan Büşra Yenigün, "Aliya İzzetbegoviç'le 39 Yıl", *Hece*, 2016, sayı: 226.
- Enes Kariç, "Doğu ve Batı Arasındaki İslâm'ın İçindeki İslâm", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 735-757.
- Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, *Drina Köprüsü*, çev. Ali Cançelik, İstanbul, Şule Yayınları, 2016.
- Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, *Foça'ya Giden Yol*, çev. Enes Ağırkan, Şule Yayınları, İstanbul, 2016.
- Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, *Şeytan Adası Belene*, çev. Selim Güzel, Şule Yayınları, İstanbul, 2016.
- Mahmut Hakkı Akın, "Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi ve İslâm", içinde *Doğu Batı Arasında İslâm Birliği İdeali*, (Sempozyum Bildirileri Kitabı), İLEM, İstanbul, 2013, s. 55-63.
- Mustafa Balci, "İzzetbegoviç'in Yakın Dostu Fatih Ali Hasaneyn ile Konuşma", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 611-618.
- Rahman Ademi & Mustafa Orçan, "İzzetbegoviç'in Hapishane Arkadaşı ve Dostu Hasan Çengic'le Konuşma", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 21-35.
- Şamil Öçal & Tahereh Mirzai, "Aliya İzzetbegoviç ve İran", *Hece*, 2016, sayı: 226, s. 571-575.